

ALEKSANDR NİKOLAYEViÇ RADİŞÇEV VE SİBİRYA'NİN İLHAKI ÜZERİNE KISA BİR ANLATI İSİMLİ ÇALIŞMASI HAKKINDA

ALEKSANDR NIKOLAYEVICH RADISHCHEV AND ABOUT HIS WORK, CONCISE
STATEMENT ON THE ANNEXATION OF SIBERIA

Burcu ÖZDEMİR*

Öz

18. yüzyıl Rus aydınlarından biri olan Aleksandr Nikolayeviç Radişçev, aralarında *Feodor Vasilyeviç Uşakov'un Hayatı*, *Tobolsk'ta Yaşayan Bir Arkadaşa Mektup*, *Anavatanın Bir Evladı Olmanın Ne Anlama Geldiğine Dair Konuşma* ve *St. Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat*'in de bulunduğu çok sayıda kitap kaleme aldı. Bu eserlerinde Rusya'daki otokratik yönetim anlayışını, sosyal adaletsizliği ve kölelik sistemini eleştirdi. Bu çalışmada Radişçev ve onun Sibiryada sürgündeyken kaleme aldığı *Sibiryanın İlhakı Üzerine Kısa Bir Anlatı* başlıklı çalışması incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Radişçev, II. Katerina, Sibiry

Abstract

Radishchev was one of the Russian intellectuals who lived in the 18th century. Radishchev wrote numerous works, including *Life of Feodor Vasiliyevich Ushakov*, *A Letter to a Friend*, *Conversation on What Is the Real Son of the Fatherland* and *A Journey from the St. Petersburg to Moscow*. In these works he criticized the autocracy, social injustice and serfdom in the Russia. This essay explores Radishchev and his work, *Concise Statement on the Annexation of Siberia*, that Radishchev wrote in exile in Siberia.

Keywords: Radishchev, Catherine II, Siberia

Giriş

Aleksandr Nikolayeviç Radişçev (1749-1802), Rus aydınlanmacıları arasında en radikal isimlerden biriydi. Öyle ki, Rus yazar ve düşünürlerinden Aleksandr Herzen (1812-1870) onun için şu sözleri sarf etmiştir: "Radişçev ileri görüşlüydü. Onun fikirleri bizim hayallerimizdi, Dekabristlerin hayalleriydi. Eğer o dizeleri Radişçev yazmamış olsaydı, o zaman biz bu dizeleri Puşkin'in şiirlerinde, Rıleyev'in düşüncelerinde ve kendi kalbimizde duyacaktık".¹

* Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Manisa / Türkiye, ozdemirburcu85@gmail.com
1 Aktaran B. Yevgenyev, *Aleksandr Nikolayeviç Radişçev*, Molodaya Gvardiya, Moskva 1943, s. 7.

Radişçev ve eserlerinin kaderini doğrudan etkileyen, Çariçe II. Katerina döneminde (1762-1796) meydana gelen politik hadiseler olmuştur. Bu dönem, Rus dış siyaseti açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olsa da bizi asıl ilgilendiren Katerina'nın iç siyaseti ve özellikle Fransız aydınlanmacıları ile olan ilişkileridir. Çariçe Katerina'nın Fransız aydınlanmacılarına yönelik ilgisi daha gençlik yıllarında başlamıştır. Küçük yaştan itibaren Fransızca eğitimi almış ve ailesinin de yönlendirmesiyle Fransız düşünürlerinin kitaplarını okumaya başlamıştır. Onun Fransız aydınlarına olan bu rağbeti, iktidara geldikten sonra da devam etmiştir.² Hatta bazılarıyla yüz yüze görüşmeleri bile olmuştur. Diderot ve Friedrich Melchior von Grimm gibi St. Petersburg'a gelen aydınlar, daha sonra Avrupa'da Katerina'nın "yardımsever ve aydın bir despot" olarak tanınmasını sağlamıştır.³

Katerina'nın Fransız aydınlanmacı düşüncelerine olan ilgisi, onun iç politik uygulamalarında da kendisini göstermiştir. Çariçe, 1649 yılında tanzim edilmiş olan Aleksey Mihayloviç Kanunnamesi'nin artık eskidiğini düşünerek, yeni bir kanunnamenin hazırlanması için bir komisyonun kurulmasını talep etmiştir. Katerina, kanunları tanzim edecek komisyon toplanana dek, *Nakaz* adıyla bilinen bir tasarı kaleme almıştır. Onun bu tasarısı Montesquieu'nun *Kanunların Ruhunu* isimli eserinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.⁴ Taslakta; işkencenin yasaklanması, toprak üzerinde mülkiyet hakkı olmaksızın tarımın gelişemeyeceği önerisi, serflüğün kaldırılması için henüz erken olmakla birlikte kölelere mülkiyet hakkı verilebileceği, düşüncelerin ve hatta eylemlerle desteklenmediği sürece sözlerin dahi suç sayılmayacağı şeklinde, dönemine göre oldukça radikal hususlar yer almıştır.⁵

Yeni kanun komisyonu 1767 yazında Moskova'da toplanmış ve kanunların tanzimi için çalışmalar başlamıştır. Komisyonunda, toprak kölesi köylülerin dışında tüm sınıflardan temsilciler yer almıştır.⁶ Ancak henüz çalışmalar bir neticeye varamadan, 1768'de Osmanlı Devleti ile savaşın başlaması üzerine Katerina, komisyonun toplantılarını iptal etmiştir.⁷ A. N. Kurat'a göre böyle bir kararın alınmasının nedeni, çariçenin *Nakaz*'ında sunduğu fikirler ile Rusya'daki mevcut durum arasında bir uçurumun bulunması ve Katerina'nın bu çalışmalardan bir netice alınamayacağını görmesi olmuştur.⁸ Şayet bu bilgi doğruysa, Osmanlı ile başlayan savaş, komisyonun iptali için sadece bir bahane olmuştur.

Katerina'nın ilk yıllardaki liberal yaklaşımı, yayın hayatına da yansımıştır. Bu dönemde yaygın özgürlüğü getirilmiş ve yayınlanan kitap sayısı, çariçenin iktidarının ilk yıllarına kıyasla üç katına çıkmıştır.⁹ Bu dönemde Fransız aydınlanmacılarından Voltaire'in eserleri vilayetlerde

2 Kezban Acar, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Bolşevik Devrimi'ne Kadar*, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s. 151.

3 Roderick Thaler, "Catherine II's Reaction to Radishchev", *Slavic and East European Studies*, 2/3, (1957), p. 154.

4 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 282.

5 *Age.*, s. 152-153.

6 M. B. Kozmin, *Radişçev: Provozvestnik Russkoy Revolyutsii*, Pravda, Moskva 1950, s. 5.

7 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 298.

8 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 282.

9 Allen McConnell, "Radishchev's Political Thought", *American Slavic and East European Review*, 17/4, (1958), p. 444.

dahi basılmıştır.¹⁰ Rus mizah ve eleştiri sanatının ilk örnekleri de Katerina iktidarının ilk yıllarında ortaya çıkmıştır. Örneğin N. İ. Novikov'un çıkarttığı *Truten* (Bal Yapmayan Arı) isimli dergide, aristokrat sınıfı ve serflik sistemine yönelik ağır eleştiriler yer almıştır.¹¹ 18.yy'ın ikinci yarısında Rus yazarların otokratik yönetime yönelik eleştirileri de yine bu dergide ifade imkanına kavuşmuştur.¹²

Gerek Pugaçev ayaklanması (1773-1775) gerekse Fransız İhtilali (1789), Katerina dönemindeki bu liberal adımların devamına mâni olmuştur. Nitekim *Nakaz*'ında, serfliğin kaldırılması için henüz erken olmakla birlikte kölelere mülkiyet hakkı verilebileceği fikrini savunan Çariçe Katerina, Pugaçev ayaklanmasının ardından köylü meselesine karşı katı bir tavır sergilemeye başlamıştır.¹³ 1765 yılındaki bir kanunla aristokratlara, kendilerine itaat etmeyen köylülere -eğer isterse- Sibirya'ya sürgün etme yetkisi verilirken; 1767 yılındaki bir başka kanunla da köylülerin toprak sahipleri hakkında şikâyetle bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴ Pugaçev ayaklanması dışında, 1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali de Katerina'nın iç politik tutumunu değiştiren bir diğer gelişme olmuştur. Çariçe, Fransız monarşisinin devrilmesinin ardından, 1792 yılında Fransa ile tüm diplomatik ilişkilerine son vermiş, Fransa'nın St. Petersburg'daki temsilcisini Rusyadan kovmuş, Fransa'daki Rus vatandaşlarını geri çağırılmış ve Fransız monarşisine bağlılıklarını bildirmeyen Rusyadaki bütün Fransızları ülke dışına çıkarmıştır.¹⁵ Bu gelişmelerden yayın hayatı da nasibini almış ve Novikov'un dergisi dışında, eleştirel içerikli diğer tüm dergiler kapatılmıştır.¹⁶ Fransız devriminin yarattığı olumsuz hava nedeniyle Voltaire'in eserleri de kitapçılardan toplatılmıştır.¹⁷ Katerina, büyük ölçüde Pugaçev ayaklanması ve Fransız İhtilali'nin yol açtığı bu köylü karşıtı ve baskıcı politikalarını ölümüne dek sürdürmüştür.

I. Aleksandr Nikolayeviç Radişçev'in Yaşamı

Aleksandr Radişçev, 20 Ağustos 1749 tarihinde Saratov eyaletinin Kuznetskiy kazasına bağlı Ablazovo köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁸ 7 yaşındayken Moskova'ya gönderilmiş ve akrabası olan Moskova Devlet Üniversitesi rektörü Mihail Fedoroviç Argamakov'un yanına yerleştirilmiştir. Radişçev, bu evde yaşadığı yıllarda, Fedoroviç'in çocukları ile birlikte, üniversiteden gelen profesörlerden dersler almıştır.¹⁹ 1762 yılında bir askeri okul olan ve sadece soylu kesimden

10 Ayla Kaşoğlu, *18. Yüzyıl Rus Aydınlanmacısı Radişçev*, Ürün Yayınları, Ankara 2004, s. 12.

11 Zulfıya Şahin, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, (2014), s. 179.

12 M. B. Kozmin, *Radişçev: Provozvestnik Russkoy Revolyutsii*, s. 6.

13 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 286.

14 Kezban Acar, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Bolşevik Devrimi'ne Kadar*, s. 164.

15 *Age.*, s. 157.

16 M. B. Kozmin, *Radişçev: Provozvestnik Russkoy Revolyutsii*, s. 6.

17 Ayla Kaşoğlu, *18. Yüzyıl Rus Aydınlanmacısı Radişçev*, s. 12.

18 *Age.*, s. 23.

19 B. Yevgenyev, *Aleksandr Nikolayeviç Radişçev*, s. 12.

çocukların gidebildiği *Pajeskiy Korpus*'ta eğitime başlamıştır.²⁰ Okulunu dereceyle bitirince, Katerina onu 1766 yılında bir grup öğrenciyle birlikte hukuk eğitimi almak üzere Leipzig Üniversitesi'ne göndermiştir.²¹

Radişçev'in Leipzig'de hukuk eğitimi aldığı dönem, Çariçe Katerina'nın meşhur *Nakaz*'ının yayınlandığı ve komisyonun toplandığı dönemdi.²² Radişçev'in buradaki hocalarından biri, tanınmış hukukçu Karl Ferdinand Hommel'di. Yazar, Montesquie ve Rousseau gibi düşünürlerin eserleriyle de burada tanışmıştır.²³ Radişçev Rusya'ya döndükten sonra, kısa bir süre, senatoda görev almıştır. Yetki suiistimallerini incelediği senatodaki çalışmaları neticesinde, monarşik gücün meşru olduğu, ancak hukukun üstünlüğü ve güçler ayrılığı ilkesiyle geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.²⁴ Burada da umduğunu bulamayan Radişçev, kısa bir süre sonra senatodaki görevinden istifa etmiş ve 1777 yılında yakın arkadaşı Kont Vorontsov'un başkanlık ettiği Ticaret Bakanlığı'nda göreve başlamıştır.²⁵

Radişçev, onu asıl üne kavuşturan ve Sibiryaya sürgününe neden olan *St. Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat* isimli kitabından önce çok sayıda eser kaleme almıştır. İlk yapıtı, 1773 yılında yayınlanan Mably'nin *Yunan Tarihi Üzerine Görüşler* adlı kitabının çevirisi olmuştur. Radişçev çevirisini yaptığı bu kitaba bir sunuş da yazmış ve dipnotlarını eklemiştir.²⁶ Bir diğer eseri, *Özgürlüğe Methiye* isimli şiiridir. Radişçev bu şiirinde monarşi ve kölelik sistemini eleştirmiştir. Şiir, Katerina'nın Fransız aydınlanmacılığının etkisinden sıyrılıp otokrasiye olan inancının arttığı bir dönemde yazılmıştır.²⁷ Radişçev bir diğer eseri olan *Anavatanın Bir Evladı Olmanın Ne Anlama Geldiğine Dair Konuşma* başlıklı yazısında, sadece kendi çıkarlarını vatanının ve halkının çıkarlarıyla bir tutan kişilerin vatansever olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Bu yazısından hemen sonra yayınladığı *Feodor Vasilyeviç Uşakov'un Hayatı* başlıklı eserinde ise, ezilenlerin ayaklanma haklarına yönelik sorular yöneltmiştir. 1790 yılında kaleme aldığı *Tobolsk'ta Yaşayan Bir Dosta Mektup* isimli çalışmasında, monarkların hiçbir zaman kendi arzularıyla iktidarlarından vazgeçmeyeceklerini savunmuştur.²⁸

Radişçev'i esas üne kavuşturan eseri daha önce de belirttiğimiz gibi, *St. Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat* isimli kitabı olmuştur. Radişçev burada vatandaşlık haklarının yanı sıra konuşma, düşünce ve inanç özgürlüğüne, sosyal sınıflar arasındaki ilişkilere, eğitime ilgili

20 Ayla Kaşoğlu, 18. Yüzyıl Rus Aydınlanmacısı Radişçev, s. 23.

21 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, çev. Alaeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 80.

22 Roderick Thaler, "Catherine II's Reaction to Radishchev", p. 155.

23 David Lang, "Radishchev and the Legislative Commission of Alexander I", *American Slavic and East European Review*, 6/3-4, (1947), p. 11.

24 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, s. 337.

25 Ayla Kaşoğlu, 18. Yüzyıl Rus Aydınlanmacısı Radişçev, s. 25.

26 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, s. 80.

27 Max Laserson, "Alexander Radishchev: An Early Admirer of America", *Russian Review*, 9/3, (1950), p. 179.

28 M. B. Kozmin, *Radişçev: Provozvestnik Russkoy Revolyutsii*, s. 8.

sorunlara ve ahlaki problemlere yer vermiştir.²⁹ Ancak kitabın esas üzerinde durduğu mesele, köylünün durumu ve kölelik sistemi olmuştur. Kitapta kölelik sisteminin kaldırılması gerektiği savunulmuş, köylünün toprak sahipleri tarafından istismarı ve köylülerin en temel haklardan bile mahrum edilişi eleştirilmiştir.³⁰ Bu eser, 1780-1790 yılları arasında, yani tam 10 yılda hazırlanmıştır. Thaler'in de belirttiği gibi, eserin neredeyse tümü Fransız devriminden önce kaleme alınmıştır. Buna rağmen bu kitap Katerina tarafından, "Fransız devriminin yıkıcı ve zehirli bir etkisi" olarak tanımlanmıştır.³¹

Radişçev, *St. Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat* kitabının 1790 yılında yayınlanmasının ardından tutuklanmıştır. Sorgulama görevi, yıllar sonra Puşkin'in, "Katerina'nın özel celladı" olarak nitelendirdiği Şeşkovskiy'e verilmiştir.³² Yargılama süreci tamamlanan Radişçev, aristokrat unvanlarından mahrum edilmiş ve isyana teşvik suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra bu ceza hafifletilerek, Sibiryada 10 yıl sürgüne çevrilmiştir.³³

Radişçev, sürgün yeri olan İlimsk'e 1792 yılının Ocak ayında varmıştır. Burada kendisine eşlik eden hizmetçileriyle birlikte geniş ve rahat bir eve yerleştirilmiştir. Yakın dostu Kont Vorontsov'un yardımları sayesinde para ya da yiyecek sıkıntısı çekmemiştir.³⁴ Bunun dışında kitap edinmesine ve jeoloji, coğrafya ve tarih alanında çalışmalar yapmasına da müsaade edilmiştir. Çarice Katerina'nın 1796 yılında ölümünden sonra Çar I. Pavel, Radişçev'in Avrupa Rusya'sına dönmesine ve malikanesinde -polis gözetiminde olmak kaydıyla- yaşamasına müsaade etmiştir.³⁵ Yine de bu haberin Radişçev'i oldukça sevindirmiş olduğunu şu şiirinden anlıyoruz:

Zaman yaklaşıyor,
Gün geçiyor,
Ve çekip gidiyoruz,
terk ediyoruz,
İlimsk dağlarını, mağaralarını ve yuvalarını.³⁶

Çar I. Pavel'in öldürülmesinden sonra iktidara gelen Çar I. Aleksandr, Radişçev'in St. Petersburg'a dönmesine izin vermiştir. Radişçev, başkente döndükten kısa bir süre sonra, Yasama Komisyonu'na atanmıştır.³⁷ Yazar, burada da radikal bazı görüşler ileri sürmekten geri durmamıştır. Örneğin; dine hakaret, vatan hainliği, soygun ve cinayet suçlarını içeren davalarda her sanığın kendi avukatına sahip olma hakkını savunmuş, herhangi bir konuda mahkûmiyet kararının

29 E. Shmurlo, "Catherine II and Radishchev", *The Slavonic and East European Review*, 17/51, (1939), p. 619.

30 Roderick Thaler, "Catherine II's Reaction to Radishchev", p. 158.

31 Agm., s. 155.

32 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, s. 82.

33 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, s. 338.

34 Jesse Clardy, "Radishchev's Notes on the Geography of Siberia", *Russian Review*, 21/4, (1962), p. 366.

35 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, s. 82.

36 B. Yevgenyev, *Aleksandr Nikolayeviç Radişçev*, s. 62.

37 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, s. 82.

verilebilmesi için hakimler heyetinde 3'te 2'lik bir çoğunluk gerektiğini ifade etmiştir.³⁸ Ancak onun bu görüşleri, fazla radikal bulunmuş ve hiçbiri kabul edilmemiştir.³⁹ Bu son gelişmelerin de etkisiyle olsa gerek, 11 Eylül 1802'de zehir içerek yaşamına son vermiştir. Radişçev'in son sözü, ölümünden sonra dosyaları arasında bulunan bir kâğıtta yazılı olan "Gelecek nesiller intikamımı alacaktır" olmuştur.⁴⁰

2. Radişçev'in *Sibirya'nın İlhakı Üzerine Kısa Bir Anlatı* İsimli Çalışması Hakkında

Radişçev bu eserinde, adından da anlaşıldığı üzere Sibirya'nın Rusya tarafından ilhaki sürecini ele almıştır. Radişçev'in bu eseri ilk kez, 1811 yılında basılan *Sobranii Ostavşihhsya Soçineniy Pokoynovo A. N. Radişçeva* (Merhum A. N. Radişçev'den Kalan Eserler Derlemesi) isimli kitabın VI. cildi içerisinde *Otrivok* (alıntı/pasaj) alt başlığı ile yayınlanmıştır. Bununla birlikte, eserin orijinali muhafaza edilememiştir ve yazıldığı tarih de tam olarak bilinmemektedir. Ancak Radişçev'in oğlu olan yazar Nikolay Aleksandroviç'in verdiği bilgiye göre Radişçev bu eserini 1791-1796'daki sürgün yıllarında kaleme almış, fakat tamamlayamamıştır.⁴¹

Radişçev bu eserine, Rusların Sibirya'yla ilişkilerinin bu bölgenin ilhakından çok önce kurulduğunu belirterek başlamış ve bunun, III. İvan döneminde gerçekleştirilen bir sefer sonucunda olduğundan bahsetmiştir:

Büyük Rusya'nın temelini atan büyük knez İvan Vasilyeviç huzursuz *Mansileri*⁴² baskı altına almak istedi; muhtemelen yeni yerler ele geçirmek, Kuzey Buz Denizi sahillerinde yaşayan ve *Samoyadin* ya da *Samoyedler* adıyla bilinen halkları egemenliği altına almak amacıyla 1499 yılında Yugor'a, iki komutan öncülüğünde bir ordu gönderdi. ... Kaynaklarda aktarıldığına göre; çok sayıda şehir alınmış, çok sayıda insan yaralanmış, knezlik onları Moskova'ya getirmiştir. Büyük olasılıkla bu sefer, iki yıl sonra -yine aynı komutanın liderliğinde- bir başka seferin gerçekleştirilmesine vesile olmuştur. Sefer için hazırlanan ordu, Yugor civarında yaşayanlardan teşkil edilmiştir. Bunun nedeni bu insanların o bölgeyi yakından tanmasıydı. ... Bu kez Rus kuvvetleri, Berezov yakınlarındaki Obi Nehri'ne dek ulaştı. Fakat anlaşılabilir bir şekilde, Ruslar, bu toprakları ele geçirmek niyetinde olmalarına rağmen, elde ettikleri ganimet ve kölelerle birlikte Sibirya'dan tamamen geri çekildiler.⁴³

38 David Lang, "Radishchev and the Legislative Commission of Alexander I", p. 14.

39 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, s. 83.

40 M. B. Kozmin, *Radişçev: Provozvestnik Russkoy Revolyutsii*, s. 10.

41 A. V. Zapadov, "Kommentarii: Radişçev, Sokraşennoye Povestvovaniye o Priobretenii Sibiri", *A. N. Radişçev, Polnoye Sobraniye Soçineniy*, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, C 2, 1941, s. 384.

42 Batı Sibirya'da yaşayan bir halk.

43 Aleksandr Nikolayeviç Radişçev, "Sokraşennoye Povestvovaniye o Priobretenii Sibiri", *Polnoye Sobraniye Soçineniy A. N. Radişçeva*, Ed. A. K. Borozdina, İ. İ. Lapşina ve P. E. Şegoleva, C 2, İzd. M. İ. Akinieva, St. Petersburg 1910, s. 179, 180.

Radişçev, bu girişimin Rusların Sibirya'ya olan ilgisini arttırdığını ifade etmiş ve bu noktada Stroganovlar ailesinin faaliyetlerine değinmiştir:

Novgorod'un en zenginleri, yeni yönetimin baskısından kaçarak bu topraklardan ayrıldılar; bunlar arasında Anik Stroganov'un babası ve dedesi de vardı. Onlar, Novgorod şehrinde ayrıldı ve eskiden bir tuzla olan Solivıçegodsk'a taşındı. Anik Stroganov Sibirya'nın yerlilerinden ve onların komşularından kürk aldı. Ancak Sibirya halklarıyla doğrudan bir ticari ilişki kurmak amacıyla; kendi halkından ve birkaç *prikaşik*'ten (tüccar) oluşan bir grubu, bölgenin yerlileri eşliğinde Ural Dağları'na gönderdi. Böylece Ural Ötesi'ndeki toprakların yapısı ve buradaki pazar hakkında güvenilir bilgi sahibi olmayı, bu bölgenin halkıyla tanışmayı ve haberleşmeyi hedefliyordu. Onun bu girişimi başarılı oldu. Obi'ye kadar Sibirya hakkında bilgi sahibi olmak için, buraya küçük ve değersiz ürünleri gönderdi ve karşılığında pahalı ürünler aldı. ... Sibirya'daki kazanımlarını genişletmek, vergilerden ve kuşkulardan kaçınmak niyetiyle Moskova'ya döndü. Çara Sibirya'nın değerli kürkler açısından zengin olduğunu, hazinesinin bundan büyük kar elde edeceğini bildirdi ve Rusların Sibirya'ya nüfuz etmeleri halinde, yerel halktan haraç olarak değerli kürk toplayabileceğini söyledi. Bu söyledikleri çarı memnun eden Stroganov, Ural Dağları civarına yerleşmek, buraları iskân etmek ve tarıma açmak, savunma amacıyla insanları silahlı teçhiz etmek ve bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla asker bulundurmak için izin istedi. Kendisine Çusovaya ve Kama'daki boş arazilerin verilmesi durumunda, tüm bu masrafların kendisi tarafından karşılanacağı sözünü verdi. Çar memnuniyetle bunu onayladı ve Kama topraklarının mülkiyetinin kendisine bırakıldığına dair belgeleri Stroganov'a verdi.⁴⁴

Radişçev, Stroganovların bölgeye gelişiyile birlikte, Rusların yerli halkları yerlerinden kovarak yavaş yavaş Sibirya'ya yaklaştıklarından, bununla birlikte Sibirya'yı asıl fethedenin Ruslar değil Don Kozakları olduğundan bahsetmiştir. Ardından ise Kozaklar ve liderleri Yermak'ın Sibirya'yı fetih sürecinin nasıl geliştiği hakkında okuyucuyu bilgilendirmiştir:

Ancak ilk fethi gerçekleştiren Ruslar değil Don Kozaklarıydı. Kozaklar, şimdi Rusya'ya bağlı iseler de, o zamanlarda büyük bir kısmı Rus orijinli olmalarına ve Rus askeri gücünün temelini oluşturmalarına rağmen Rusya'nın yönetimi altında değillerdi. ... Volga'da gerçekleştirilen ticaretin büyüklüğü hakkında bilgimiz olmamakla birlikte, Don Kozaklarının Volga boyunca seyahat ederek yağmacılık yaptıkları bilinmektedir. Savaş ve yağmacılıkla yaşayanlar için kimin ne kadar yağma edileceğinin bir önemi yoktur. Nitekim tüccarların ganimetleri de çarlık hazinesi de aynı akıbete uğradı. Güvenlik ve sükûnet bozuldu. Çar IV. İvan Don Kozaklarına karşı, Muraşkin komutasında bir birlik gönderdi, Muraşkin onları yendi; eğer Kozaklar onunla dövüşmeye cesaret etselerdi, o zaman yakalanan herkes idam edilecekti. Güçlenen çar, tüm isyancıların saygısını kazandı. Kozaklar, kendilerini bekleyen kaderden kaçmaya çalıştılar. Bunlar arasında, Rus ordularından intikam almak niyetinde olan Don Kozaklarının *atamanı* (lider)

44 Agm., s. 180, 181.

Yermak Timofeyev de vardı. Muraşkin'in birliklerini takip eden Yermak, Volga'dan arkadaşlarıyla birlikte Kama'ya geldi, Ruslardan intikam almak dışında bir niyeti olmaksızın nehrin kuzeyine doğru ilerledi. Yermak, 6.000 ila 7.000 kişilik birlikleriyle -sebebi bilinmiyor- Stroganovların köyüne ulaştı ve büyük ihtimalle ordusu yeterince hazırlıklı olmadığı için buraya saldırmadı. Veyahut soygun ve yağmadan sıkılarak, Sibiryaya seferde bulunmaya karar verdi.⁴⁵

Radişçev, Sibiryanın fethi sürecinde bu bölgedeki halkların Yermak'a gönüllü olarak bağlandıkları iddiasında bulunmuştur. Çünkü Radişçev'e göre Küçüm Han'ın kendisi de bölge halkı için yabancı bir işgalciydi ve yönetimi altındakiler sadece korkudan kendisine itaat etmekteydi:

Kanımızca, pek çok şey Küçüm Hanlığı'nın ele geçirilmesinde Yermak'a yardımcı olmuştur. Bunlardan ilki, onun ateşli silahlara sahip olmasıydı, ikinci olarak Küçüm Han Sibiryanın gerçek sahibi değildi, bir yabancı ve fatihtir. Bu nedenle yönetimi altındakiler -her işgal altındaki yerlerde olduğu gibi- ona sadece korkudan itaat ediyorlardı. Bu nedenle haraç (ya da *yasak*) ödeyen esir Sibiryalı halkı için bu haracı Yermak'a mı, Rus çarına mı yoksa Küçüm Han'a mı ödediğinin bir önemi yoktu. ... Ancak Yermak ve arkadaşlarına karşı adil olmak gerekir ki; cesaret, sürat ve dayanıklılık onlara has niteliklerdi.⁴⁶

Radişçev, eserinin bundan sonraki kısımlarında, Rusların bu bölgeyi ele geçirirken ne tür zorluklar ve engellerle karşılaştıklarının daha iyi anlaşılması amacıyla Sibiryadaki halklar ve bu bölgenin coğrafyasına dair bilgilere yer vermiştir. Ardından yeniden Yermak ve Küçüm Han meselesine dönmüş ve buradaki yorumlarında da Sibiryalı Hanlığı halklarının gönüllü teslimiyetine vurgu yapmıştır:

Yermak Tobol ağzına yüzerek geldi ve Çuvaş ağzı üzerinde Küçüm Han'ı yenerek onu kaçırmaya zorladı ve nihayet hanlığın başkentini ele geçirdi. Mağlup olan Küçüm, talihini değiştirmek için mümkün olan her şeyi denedi. Eskiden tebaası olan halklar onu yalnız bıraktıkları ve kendi devletlerini korumayı akıllarından bile geçirmedikleri gibi, Küçüm'ü devirmek için kendi istekleriyle teslim oldular. ... [Yermak'ın] hanlığın başkentine varışının henüz 4. gününde, Demyanka Nehri civarından Ostyakların lideri büyük bir halk kitlesiyle ona geldi ve yiyecek ve pahalı kürklerden oluşan bir armağan getirdi. Küçüm'ün ordusunda yer alan Ostyaklar, bu ordunun Kozaklar tarafından Çuvaş ağzında yenilgiye uğratılmasından sonra, köleleştirilmeyi beklemeden gönüllü olarak Yermak'a bağlandılar.⁴⁷

Radişçev Sibiryalı fatihi Yermak'ın neden Rus Çarı İvan'a başvurmak zorunda kaldığını ise şu şekilde izah etmiştir:

45 Agm., s. 183,184.

46 Agm., s. 185.

47 Agm., s. 191.

Yermak'ın Kama'ya girdiği dönemde ordusu 7000 -bir başka kaynağa göre 5000- kişiden oluşuyordu. Tobol'u geçtiği sırada ise bu sayı 1000 kişiden biraz fazlaydı. Yermak Çuvaş ağzında Küçüm Han'ı mağlup ettiği sırada, kendine bağlı Kozakların sayısı 500'den fazla değildi. Bu mücadele sırasında çok sayıda Kozak'ın hayatını kaybetmiş olması muhtemeldir. ... birliklerin sayısındaki bu azalış Yermak ve arkadaşlarını kendi güvenlikleri konusunda düşünmeye zorladı; daha da önemlisi onların gerçek gücünü teşkil eden savaş malzemeleri de azalmaya başladı. Hiçbir yerden yardım gelme umudu yoktu. Eğer Stroganovlar'dan ekstra askeri malzeme temin edilebilseydi bile, esas olarak insana ihtiyaç duyulduğundan, bu da işe yaramazdı. Bunun üzerine Yermak ve silah arkadaşları Rus çarına başvurmaya karar verdiler.⁴⁸

Radişçev, Rus çarına başvurulmasının bir başka gerekçesi olarak, Yermak'ın Rus çarının gücünden çekinmiş olması ve çarın bu bölgeyi onların elinden almasından endişe etmesi ihtimali üzerinde durmuştur:

Kozakların, çara bu fetih haberini ulaştırdıkları zaman çarın onları bu kazanımlarından mahrum edeceğinden endişelenmiş olmaları muhtemeldir; çünkü Yermak ve silah arkadaşlarının, çok güçsüz olduklarından, çara karşı koymaları mümkün değildi ve böyle bir durumda tüm uğraşları boşa gitmiş olacaktı. Ancak şöyle bir olasılık da mümkündü; Çar İvan'ın gücünü, fetih aşkını ve Sibiryada Küçüm Han'ın iktidara geldiği döneme kadar buranın sahiplerinin Rus çarına vergi ödediklerini biliyorlardı. Bu nedenle çar, Kozakların fetih hareketini duyduğunda onların kendisine bağlanmasını talep edebilir ve Kozakların kendi tebaası olmasını sebep göstererek burayı onların elinden alabilirdi.⁴⁹

Radişçev, Yermak'ın Çar İvan'a müracaatı ve sonrasında Kozaklarla Ruslar arasında yapılan ittifaka dair ilginç değerlendirmelerde bulunmuştur:

Bu düşüncelerin yönlendirdiği Yermak, 50 kişilik Kozak birliğinin atamanı olan İvan Koltsov'u çara gönderdi. Onların çara bu müracaatı sadece Sibirya'nın fethine, buraya yerleşimcilerin getirilmesine ve onların *yasak* (yani karşılığı kürk olan vergi) ödemelerine yönelik haberleri içeriyordu. Bu vergi 60 samur, 20 siyah tilki ve 50 kunduzdan oluşuyordu. Koltsov, çar tarafından büyük bir nezaketle karşılandı; daha önce Kozaklarla yaşanan tüm problemler unutuldu, tüm Kozaklar bol bol ödüllendirildi. Halbuki kısa süre öncesine kadar soyguncu olarak görülen bu kişilerin faaliyetleri şimdi gösterdikleri yararlar nedeniyle olumlu karşılanıyordu.⁵⁰

Ancak bilindiği gibi, Yermak'ın Sibiryaya üzerindeki başarısı kalıcı olmayacak ve Küçüm Han, Sibir Hanlığı'nı Ruslardan geri alacaktır. Radişçev eserinde bu olayların gelişim sürecini de detaylı bir şekilde ele almıştır:

48 Agm., s.192, 193.

49 Agm., s.193.

50 Agm., s. 194.

Yermak artık gücünün ele geçirilen topraklarda yerleştiğini düşünmeye başladı. Diğer taraftan Küçüm Han ise Ruslardan bu hareketlerinin intikamını almayı planlıyordu; bir hile tasarladı ve bir Tatar aracılığıyla Yermak'a, kendisinin ticaret amacıyla Sibiryadaki Kozaklara giden bir Buhara ticaret kervanını engellediğine dair asılsız bir haber yolladı. Bu asılsız habere inanan Yermak, bu kervanı karşılamak amacıyla İrtiş'in yukarisına ve sonra da Vagay Nehri'ne doğru gitti. Uzun zaman geçip de kimseyle karşılaşmayınca kervan haberinin asılsız olduğunu anladı ve geriye döndü. Yermak herhangi bir düşman saldırısından korkmaksızın kıyıya indi ve burada geceleme kararı verdi. Kozakları yorgun düşüren yolculuktaki zorluklar onlara dikkatli olmaları gerektiğini unutturdu ve derin bir uykuya daldılar. Bu noktada ilk hatayı Yermak, kendi yatağının yakınlarına nöbetçi koymamakla yaptı ve bu, onun hayatına mal oldu. Çünkü Küçüm Han onu takip etti ve hatalarından yararlanarak uykudaki Kozaklara saldırdı ve neredeyse hepsini öldürdü. Bu olaydan korkuya kapılmayan ve Tatarları yararak kıyıya ulaşan Yermak, şansızlık eseri kıyıdan biraz uzakta bulunan bir kayığa atladı. Ancak bu sırada suya düştü. Havanın karanlık ve zırhının ağır oluşu onun tekneye ulaşmasına engel oldu. Bu cesur ve sert adam, şimdiye kadar düşmanlarıyla mücadelede Azrail'in başısladığı hayatına böylelikle kendisi son verdi.⁵¹

Yermak'ın ölüm haberi Moskova'ya ulaştığı zaman Çar İvan, Rus ordusuna Sibiryanın geri alınması için hazırlanmaları emrini vermiştir. Radişçev'e göre Çar İvan'ın Sibiryadaki bu ısrarının nedeni, bu bölgeden kendisine yollanan pahalı kürkler ve çok küçük bir çabayla böylesine büyük bir bölgenin kazanılmış olmasıdır. Radişçev, eserinin bundan sonraki kısımlarında, Sibiryaya yönelik yeni Rus seferinin detaylarını ve istihkam noktaları olarak yeni şehirlerin kuruluş sürecini izah etmiştir:

[Çar] buranın geri alınması için iki voyvodayı, Suşkin ile Myasnov'u ve beraberinde 300 Kozakla katip Çulkov'u görevlendirdi. Rus ordusunun bu yeni liderleri eski usul Rus savaş tarzını kullandılar ve Rus idaresinin Sibiryada sağlam bir şekilde yerleşmesine çalıştılar. ... Ural ötesinde Rus iktidarını sağlamlaştırmak ve bu topraklarda yaşayanları daima kendi yönetimi altında tutmak için görevlendirilen yeni komutanların her şeyden evvel Sibiryaya ile Rusya arasındaki iletişimin nasıl sağlanacağı ve buraya yapılan seyahatler sırasında komşu halkların saldırılarından nasıl korunacağı gibi sorunları çözmeleri gerekiyordu. ... [Suşkin] ordusuyla Tatar sınırlarına girer girmez, tüm erzaklarını muhafaza etmek ve Vogullardan korunmak için girişte yer alan tahkimli bölgeleri ele geçirmeye karar verdi. Suşkin, daha önce bir Tatar şehri olan Çinki'nin bulunduğu Tura Nehri'nin yukarı kesiminde elverişli bir bölge bularak burada bir istihkam inşa etti; burası Tümen olarak adlandırıldı. ... Bu arada Han sarayı yakınlarında bir şehir inşa edilmesi amacıyla 500 Kozak'ın gönderileceğine dair bir çar kararı geldi. Çulkov, Tatarların herhangi bir engelleme girişimiyle karşılaşmaksızın 1587 yılının ilkbaharında, İrtiş'e dökülen Tobol Nehri'nin ağzında bir istihkam inşa ederek

51 Agm., s. 195.

bu emri yerine getirdi. Bu istihkam, sonradan Sibirya'nın başkenti olacak olan Tobolsk şehrinin ilk adımıydı. ... Böylece dünyanın ortasına yerleşen Ruslar iktidarlarını daha da genişletmeyi planlamaya başladılar, bunun için de tüm levazımlarını korumak ve depolamak amacıyla yeni ele geçirdikleri topraklarda istihkam alanları kurma metodunu izlediler. İlk olarak Rusya ile ulaşım ve haberleşmenin güçlendirilmesi ve güvenli hale getirilmesine çalıştılar. Bu amaçla Lozvin şehri (1590 yılı civarında) kuruldu. ... Vogulları denetim altında tutmak için Pelım şehri (1592), Obi Nehri üzerinde denetimi sağlamak için Berezov şehri (1592) inşa edildi. Sugrut şehri İrtiş'in yukarısında yaşayan Tatarların baskınlarından ve Rusya'nın tebaasına rahat vermeyen Küçüm Han'ın saldırılarından korunmak için 1592'de kuruldu. 1594 yılında ise Baraba şehri üzerindeki hakimiyeti genişletmek amacıyla Tara şehri inşa edildi. ... Diğer taraftan Ürgüt (Urgut) Kozakları Rus denetimini Obi Nehri'nin yukarısına kadar genişlettiler. Bu 1596 yılında Narım şehrinin inşasına vesile oldu. Hiçbir şey Rusların açgözlülüğünün karşısında duramadı.⁵²

Ve nihayet Radişçev'in eseri, Tomsk ve Kuznetsk şehirlerinin kuruluşuna dair verilen detaylı bilgilerle son bulmuştur:

Rus egemenliği Narım'dan Obi Nehri'ne dek kuvvetlendirilmek suretiyle Ket Nehri'nin yukarısına ve neredeyse Tom Nehri'nin ağzına kadar genişledi. Yeuştin olarak adlandırılan ve yakınlarındaki diğer Tatarları kendi yönetimleri altına alan bir Tatar kabile dışında tüm bu bölge, Surgut şehrinin idaresindeydi. Bu kabilenin başında Toyak isimli biri vardı. Toyak Rusların gücünü görerek, herhangi bir yenilgiden kaçınmak için Moskova'ya çara gitti ve kendi toprakları üzerinde bir şehir inşa etme sözü vererek ona gönüllü olarak boyun eğdi. Toyak'ın bu talebi kabul edildi ve bu şehrin inşası için gönderilen Kozakların lideri Pisemskoy 1604 yılında Tomsk şehrini kurdu. Rus egemenliği kısa sürede tüm Tom ve Çulım nehirleri boyunca genişledi ve tüm direnişlerine rağmen Kuznetsk Tatarları üzerinde hakimiyet kuruldu. Bu kabile üzerindeki hakimiyetin muhafazası için 1617 yılında Kuznetsk şehri inşa edildi.⁵³

Sonuç

Aleksandr Nikolayeviç Radişçev'i diğer Rus aydınları arasında ayrıcalıklı kılan özelliği, daha çok erken bir tarihte, Rusya gibi otokratik bir yönetimle idare edilen bir ülkede oldukça özgürlükçü ve ilerici görüşleri savunması olmuştur. Nitekim bugüne kadar Radişçev'le ilgili çalışmaların neredeyse tamamı, onun bu özelliğine vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Radişçev'in sürgün yıllarında kaleme aldığı *Sibirya'nın İlhakı Üzerine Kısa Bir Anlatı* isimli çalışması genellikle göz ardı edilmiştir. Halbuki onun bu eserinde de, sahip olduğu hümanist yaklaşımın izlerine rastlamak mümkündür.

52 Agm., s. 197-199.

53 Agm., s. 200.

Radişev'in bu eserini, Sibiryanın fethi ile ilgili verdiği bilgiler dışında önemli kılan hususlardan biri, yazarın Rusların Sibiry halkları üzerinde egemenlik kurmasını ifade ederken "köleleştirmek" ifadesini kullanmış olmasındır. Bir diğer dikkat çekici nokta ise, Sibiryanın Ruslar tarafından fethini, "insanın açgözlülüğünün yol açtığı bir girişim" olarak yorumlamasıdır. Yine de Sibiryanın fethinin onun için milli hissiyatı kuvvetlendiren bir hadise olduğu açıktır. Bunu eserindeki řu sözlerden anlamak mümkündür:

Belirtmek gerekir ki, Sibiryanın Rusya'ya dahil edilmesi açgözlü kişilerin çabalarının ürünüydü. ... Fakat bu noktada Rus halkının karakterini göz ardı edemeyiz. Metanet ve bir vazifenin yerine getirilmesi için yorulmaksızın çalışmak, Rus halkının ayırıcı özellikleridir. Ve eğer burada muhakeme edebilseydik, o taktirde girişkenlik ve direncin Rusların başarısının başlıca nedeni olduğunu göstermek mümkün olurdu. Zira yabancı bir devletin boyunduruğu altında bulunmanın yarattığı sıkıntılar bile, Rusların sahip olduğu bu nitelikleri yok edememiştir.⁵⁴

54 Agm., s. 179.

KAYNAKÇA

- Acar, Kezban, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Bolşevik Devrimi'ne Kadar*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.
- Clardy, Jesse, "Radishchev's Notes on the Geography of Siberia", *Russian Review*, 21/4, (1962), pp. 362-369.
- Hosking, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Kaşoğlu, Ayla, *18. Yüzyıl Rus Aydınlanmacısı Radişçev*, Ürün Yayınları, Ankara 2004.
- Kozmin, M. B., *Radişçev: Provozvestnik Russkoy Revolyutsii*, Pravda, Moskva 1950.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Lang, David, "Radishchev and the Legislative Commission of Alexander I", *American Slavic and East European Review*, 6/3-4, (1947), pp. 11-24.
- Laserson, Max, "Alexander Radishchev: An Early Admirer of America", *Russian Review*, 9/3, (1950), pp. 179-186.
- McConnell, Allen, "Radishchev's Political Thought", *American Slavic and East European Review*, 17/4, (1958), pp. 439-453.
- Radişçev, Aleksandr Nikolayeviç, "Sokraşennoye Povestvovaniye o Priobretenii Sibiri", *Polnoye Sobraniye Soçineniy A. N. Radişçeva*, Ed. A. K. Borozdina, İ. İ. Lapşina ve P. E. Şegoleva, C 2, İzd. M.İ. Akinfieva, St. Petersburg 1910, s. 177-200.
- Shmurlo, E., "Catherine II and Radishchev", *The Slavonic and East European Review*, 17/51, (1939), pp. 618-622.
- Şahin, Zulfiya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, (2014), s. 171-191.
- Thaler, Roderick, "Catherine II's Reaction to Radishchev", *Slavic and East European Studies*, 2/3, (1957), pp. 154-160.
- Walicki, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, çev. Alaeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Yevgenyev, B., *Aleksandr Nikolayeviç Radişçev*, Molodaya Gvardiya, Moskva 1943.
- Zapadov, A. V., "Kommentarii: Radişçev, Sokraşennoye Povestvovaniye o Priobretenii Sibiri", *A. N. Radişçev, Polnoye Sobraniye Soçineniy*, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, C 2, 1941, s. 384-387.

